

УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ: НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ДЖЕРЕЛ

УДК 316.244

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso.2018.12.01>

СОЦІОЛОГІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: УПОШУКАХ ДЖЕРЕЛІВ ИТОКІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Ю. Ф. Пачковський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
pachk@ukr.net*

Т. Д. Лапан

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, Україна, 79000,
tetianalap@yahoo.com*

У статті розглянуто постать М. Грушевського, який долучився до розвитку соціологічної теорії. Визначено чинники, які вплинули на його становлення не тільки як знаного історика, але й передусім як соціолога, який активно долучився до процесів інституціоналізації української соціологічної думки. Особливу увагу звернено на часі викладання М. Грушевського у Руській вищій школі суспільних наук у Парижі. Саме у цей період часу у М. Грушевського відбувається піковий період знайомлення з новою на той час наукою – соціологією, що у подальшому мало великий вплив на написання ним праці “Початки громадянства (генетична соціологія)”. У статті зроблено первинний соціологічний аналіз вказаної праці у частині поглядів Грушевського на генетичну соціологію, її місце та завдання у дослідженні людського суспільства, а також розглянуто умови, які визначають ритм та закономірності соціального життя.

Ключові слова: М. Грушевський, соціологія, генетична соціологія, Руська вища школа суспільних наук у Парижі.

Розвиток української соціології є невіддільним від європейських наукових традицій, започаткованих ще у першій половині XIX ст. Їх вплив на українську суспільну думку був настільки потужним, що породило цілу плеяду продовжувачів та мало непересічні

наслідки для інституціоналізації української соціології початку ХХ ст. Хоча українська соціологічна думка й пережила тривалий еволюційний шлях свого розвитку та становлення, все ж таки залишається багато невивченого, чимало запитань залишається відкритими (без відповіді) та потребує свого подальшого дослідження.

З огляду на це особливою є постать Михайла Грушевського (1866–1934). Попри дискусійність в оцінці теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського сучасна історіографія витворила кілька аксіоматичних тверджень, які сприймаються більшістю науковців. Важливо, що М. Грушевський сприймається як класик історичної науки. Проте його доробок у соціології, на нашу думку, є недооцінений. М. Грушевський одним із перших зрозумів значення соціологічної науки для аналізу механізмів становлення українського суспільного розвитку. Не можемо не погодитися з думкою І. Шостак про те, що “у другій половині ХІХ ст. процес формування української академічної соціології розпочинається з наукової творчості Михайла Драгоманова, Івана Франка, Олександра Потебні, Сергія Подолинського та ін. мислителів і набуває завершених “класичних” соціологічних форм у працях Михайла Грушевського, Микити Шаповала, Богдана Кістяківського, В’ячеслава Липинського, Максима Ковалевського та ін.” [1].

Мета статті – проаналізувати наукове середовище, в якому перебував М. Грушевський на початку ХХ ст., а також чинники, які вплинули на формування його соціологічних поглядів. Окремо зроблено первинний соціологічний аналіз його генетичної соціології, виходячи з праці “Початки громадянства (генетична соціологія)”¹ в частині перших двох розділів: “Розвиток соціологічної науки і генетичної соціології зокрема”, “Соціологічний закон чи ритм соціального життя?”

Варто підкреслити, що до сьогодні відсутній єдиний узгоджений підхід у дослідженні наукової спадщини Грушевського, передусім, як соціолога. Для того, щоб отримати можливість системно і цілісно проаналізувати соціологічний дискурс наукового доробку М. Грушевського варто детальніше придивитися до тих історичних та соціальних умов, що вплинули на його світоглядні соціологічні ідеї. Передусім, зазначимо, що в українській історіографії питання це порушувалося такими дослідниками, як О. Бочковський та І. Витанович [2]; згодом – О. Прицаком [3], В. Потульницьким [4], В. Ульяновським [5] Н. Черниш [6], В. Масненко [7], І. Шостак [1], І. Майстренко [8], О. Богдашиною [9] та ін.

Джерельною основою у становленні соціологічних поглядів М. Грушевського, як зазначає більшість дослідників його творчості, життя та спадщини, є автобіографічні матеріали. Відомо, що Грушевський написав три автобіографії та два біографічні нариси. У 1926 р. у Києві з нагоди 60-річчя і 40-річчя наукової і науково-організаційної діяльності видано двотомний ювілейний збірник, а також окреме видання присвячене ювілейним святкуванням. Саме тоді вийшла друга Автобіографія М. Грушевського. Це видання включає у дещо зміненій формі першу друковану Автобіографію з 1906 р. і її продовження-додаток, що охоплює роки 1906 до 1924 включно [10]. В автобіографічних спогадах Грушевського натрапляємо двічі на згадки про соціологію. Перша – стосується періоду навчання у Київському університеті [3, с. XLVIII], друга – поїздки в

¹ Зберігаємо дослівну мову тексту М. Грушевського “Початки громадянства (генетична соціологія)” видання 1921 р.

Париж у 1903 р., коли Грушевський від Руської вищої школи суспільних наук в особі М. Ковалевського отримав запрошення прочитати в ній курс з української історії, який охопив період з 19. IV. до 4.V.1903 року. Його курс “складався з 18 відчитів і охоплював історію України від найдавніших часів до українського національного відродження в ХІХ ст. [10, с.126].

Зазначимо, що Руська вища школа суспільних наук була заснована у листопаді 1901 р. професорами Московського університету – Максимом Ковалевським та Юрієм Гамбаровим, які були виселені російським урядом за свої опозиційні погляди і діяльність. У 1903 р. школа налічувала від 400 до 500 слухачів [11, с. 220]. Тут працювало чимало іноземців. Серед них можна назвати імена відомих П. Буайе і Г. Леруа-Бальо, Е. Реклю, Г. Тарда, М. Мосса, Ж. Сореля та ін. Із більшою частиною цих людей у засновників Руської школи склалися хороші відносини ще в інших навчальних закладах, а потім і у роботі в Міжнародному соціологічному інституті і, відповідно, на міжнародних соціологічних конгресах [11, с. 218]. Протягом чотирьох років існування школи конкретна тематика навчальних дисциплін зазнала деяких змін, але основними залишалися такі курси: 1. Теорія і методологія природних і гуманітарних наук. 2. Філософія і *соціологія* (виділено нами). 3. Загальна і російська історія. 4. Правознавство та політологія. 5. Економіка і статистика. 6. Антропологія і етнографія. 7. Історія мистецтва і літератури [11, с. 220]. Є підстави стверджувати про особисте знайомство М. Грушевського з представниками різних наукових напрямів, у тому числі і тогочасними європейськими соціологами, які викладали у школі. А тому, не можемо погодитися з тими дослідниками творчості М. Грушевського, які недооцінюють цього факту у його біографії.

Перебування М. Грушевського в Парижі мало переломне значення у формуванні його як соціолога, що зумовлено кількома обставинами. По-перше, сприятливе наукове середовище, що сформувалося і функціонувало на засадах обміну новою соціологічною інформацією, методологією наукового пошуку, зокрема, враховуючи досягнення французької соціологічної школи під егідою Е. Дюркгайма (1858–1917). У Парижі він поглиблює знайомство з дюркгаймівською ідеєю солідаризму. Припускають також особисте знайомство М. Грушевського з Дюркгаймом [3, с. LVIII]. По-друге, підготовка до лекцій, вочевидь, вимагала розуміння глибинних соціальних процесів, непересічної ерудиції та знайомства з основними теоретичними течіями не лише в соціальних науках, але й в природничих. Інтелектуальні течії, на котрі опирається М. Грушевський – це романтизм, позитивізм, дюркгайміанство, “філософія життя”, неокантіанство, тощо, що є свідченням енциклопедичності його знання. До того ж він вільно володів декількома іноземними мовами. Добре знав церковнослов'янську і давню руську мови [12, с. 68; с. 180]. По-третє, Грушевський у цей період проявив себе як талановитий популяризатор соціологічного знання, на що вплинуло його всебічне знання не тільки праць творців соціології, але й те, що відбувається в таких суміжних дисциплінах, як етнологія, психологія, антропологія, не кажучи вже про історію.

Який період є переломним у формуванні Грушевського як соціолога? Відповідаючи на це запитання, О. Пріцак переламним вважає 1903 рік і ставить цю дату у залежність від

Е. Дюркгайма¹ [3, с. LVIII]. В. Ващенко² вказує також на 1903 рік, але з певним психологічним підтекстом – смертю батька Михайла Грушевського, що викликало у нього неврастенію. На його думку, тут відбулася проекція або продовження біографічних подій Е. Дюркгайма, який також пережив неврастенію у 1902–1903 рр., що своєю чергою переплелось з переживаннями самого Грушевського. Таким чином, у такий дещо неординарний спосіб французька соціологія Е. Дюркгайма гіпотетично мала б виступити формою репрезентації неврастенії, формою її виправдання. Безперечно, що такий психобіоісторіографічний підхід В. Ващенка є новим для сучасної історіографії. Проте, попри всю складність застосування такого підходу В. Ващенком, це проблематизує такі методологічні, теоретичні та філософські концепції, які не просто розкривають творчу лабораторію вченого, на відміну від багатьох дослідників, а й інтерпретують так званий “життєвий проект” історика, який втілювався в особливу самопрезентацію, притаманну цілій епосі [13].

Акцентування на одній певній даті, яка хоч і розглядається як доленосна у формуванні соціологічних поглядів М. Грушевського, є дещо спрощеним підходом. Тут варто говорити про достатньо тривалий період історико-соціологічної трансформації М. Грушевського. Чи було це пов’язано з розривом з гімназійною добою та переходом до періоду навчання в Київському університеті? Чи можливо це пов’язано з роботою в Галичині, в яку проникали передові західноєвропейські ідеї і де вчений зміг узагальнити власні пошуки виданням масштабної синтетичної праці? Чи насправді слід розглядати власне психологічні моменти як чинники до пошуку нових методологічних концепцій? Чи все ж мали вплив контакти і поїздки М. Грушевського за кордон? На нашу думку, такі переломні дати в науковій біографії вченого слід глибоко аналізувати у взаємозв’язку з суспільними трансформаціями кін. ХІХ – поч. ХХ ст. та теоретико-методологічними концепціями, що панували у науковому житті тогочасного європейського суспільства.

Віховими залишаються у біографії М. Грушевського події із заснуванням Українського соціологічного інституту (1919 р.) у Відні як першого українського соціологічного об’єднання, а також видання книги “Початки громадянства (генетична соціологія) (Відень, 1921 р.), яка увібрала в себе тогочасні соціологічні погляди на розвиток людської спільноти і є свідченням зрілої системи соціологічних поглядів самого автора. Попри значний обсяг книги, а це 328 сторінок, ми зосередилися на аналізі лише двох розділів (“Розвиток соціологічної науки і генетичної соціології зокрема”, “Соціологічний закон чи ритм соціального життя?”), щоб показати знання Грушевським актуальної соціологічної проблематики, його вміння підійти неупереджено та з аналітико-синтетичних позицій до розуміння тих викликів, які стояли перед тогочасною соціологією у розумінні змісту соціальних змін від самих початків людської організації.

¹ Л. Зашкільняк вважає, що О. Пріцак робить лише припущення, що М. Грушевський мав справу переважно з творами позитивістів (Пріцак О. Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1991. Т. 1. С. XLVIII). І це підтверджується лише частково [14, с.5]. Однак кілька років пізніше, після того, як М. Грушевський засмілював свої паризькі переживання та відповідну лектуру – він уже в 1909 р. називає себе “істориком-соціологом” [3, с. LIX].

² Стосовно праці В. Ващенка [15] про М. Грушевського є доволі дискусійні погляди у сучасній українській історіографії [16].

Центральною проблемою праці М. Грушевського “Початки громадянства (генетична соціологія)”, яка стала результатом його лекцій, які він прочитав взимку 1920–1921 рр. як представник Українського соціологічного інституту, є пошуки рушійних сил суспільного розвитку, який характеризується ним як складний соціальний процес, вплив на який має значна кількість чинників різної природи. Як він пише, основна ідея праці – “перехід людського життя до організованого колективу – родо-племінного, та розклад цього колективу під впливом індивідуалістичних тенденцій, що призводить до класового устрою як явища “цивілізованої доби” [17, с. 4]. Безумовно, таке фундаментальне завдання вимагало залучення досягнень тогочасної суспільної думки, передусім, соціологічної.

Виказуючи неабияку ерудицію і знання праць класиків соціології, Грушевський пропонує читачеві аналітичні викладки, які не втратили актуальності й по сьогоднішній день. Для нього важливими є пошуки першооснов суспільства, для того, щоб згодом відшукати їх (“сліди і пережитки”) в українському суспільстві. З одного боку, це є відповіддю на фундаментальне питання, що є змінним (“відмерло”) з часом, а, з іншого, що залишилося як пережиток або є “спірним і неясним”. У його розумінні генетична соціологія – це “вияснення історії соціального процесу” [17, с. 27], що передбачає, між іншим, звернення “до початків соціальної організації” [17, с. 11]. Генетична соціологія ставить за мету відповідь на два фундаментальні питання: що ми називаємо громадянством (суспільством) і як воно повстало? [17, с. 31]. Головним об’єктом генетичної соціології розглядає спільноту (спільність), яку розуміє як організоване людське об’єднання, що виникло на основі почуття солідарності та співробітництва [17, с. 36].

Для обґрунтування суспільного розвитку М. Грушевський у своїй книзі детально аналізує праці основоположників академічної або наукової соціології О. Конта і Г. Спенсера. Звернення до спадщини творця соціології О. Конта, відкриває соціологічні теоретизування та роздуми Грушевського. Звертаючи увагу на певні запозичення ідей Сен-Сімона Контом, він констатує, що, за Контом, історія громадянства – це історія людського духу, який (людський дух) закладає напрям (прогрес) розвитку суспільства [17, с. 19]. У розумінні соціального поступу, на думку Грушевського, важливою є задіяність двох тенденцій: колективізму та індивідуалізму, що суттєво різнить соціологічні погляди Конта і Спенсера: “Зближуючись з Контом втім, що рідшаючи роль в соціальної конструкції признаєть ся духовним функціям людини, Спенсер рішучо розминаєть ся з ним в сім признанню основного значіння одиниці. Тим часом як у Конта, ... головне значінне має людський колектив, суспільство, яке розвиваєть ся по своїм власним законам, опановує людину... і вповні підпорядковує своїм інтересам... Спенсер зістаєть ся вірним індивідуалізмови... Обстоєє “природні права” одиниці, її рівноправність і свободу від регламентації держави, від деспотії спільности” [17, с. 19]. Звідси у розумінні витоків соціального або основ суспільства у Конта великого значення надаєть ся сім’ї (ґрунтуєть ся не на поділі праці, а на інстинктах людської симпатії), з якої виростають племена, з племен народи і, як пише Грушевський, “Виходячи за рамці сім’ї, людські одиниці підпадають впливам соціального процесу, глибоко відмінного від біологічного існування” [17, с. 15]. Тут (у Конта) суспільність вже є самостійна сила і розвиваєть ся за законами соціальної динаміки. У Спенсера, основою суспільства є

окремих індивідів. Як констатує Грушевський, у цьому питанні Спенсер особливого значення надає психології примітивної людини, відштовхуючись від якої (а саме від її притаманних психологічних рис) він намагається віднайти “принципи соціальної організації” [17, с. 18].

Генетична соціологія Грушевського спрямована на пошуки механізмів, що здійснюють суспільний поступ. Значна частина праці присвячена поглядам Ф. Енгельса, К. Маркса, що виступає елементом полеміки. Зокрема, книгу Енгельса “Походження родини, приватної власності й держави” (1884 р.) він характеризує як класичну генетичну соціологію марксизму, називає її прикладом класичної соціалістичної літератури. На думку Грушевського, основною вадою книги Енгельса є те, що вона популяризувала гіпотези Люїса Моргана, його ідеї про “первинне суспільство” на доказ матеріалістичного розуміння історії, тобто як визначеної універсальності в розумінні суспільного розвитку без урахування специфіки етнологічної: “... схема, дана Морганом і широко розвинена в ряді праць по соціології і етнології, не відповідає фактичному матеріялові і в кожному разі не може бути прийнята як обов’язкова для всіх рас і народів” [17, с. 8]. У цьому контексті Грушевський звертає на значення трьох факторів, що мають місце у соціальної еволюції, а саме: біологічного, економічного і психологічного. Їх поєднання, комбінація у своїх конкретних проявах у змозі породжувати різні явища (“варіанти”) суспільного життя, інколи важко передбачувані за своїми наслідками. У цьому процесі Грушевський наголошує на врахуванні ще одного чинника, який він характеризує як “свідома людська творчість” [17, с. 39], без участі якого важко уявити соціальні зміни на кожному етапі розвитку суспільного. Тут фіксується глибоке розуміння Грушевським внутрішньої природи кожного із зазначених вище чинників. Простежується зокрема в аналізі ним поглядів Енгельса, який говорить про біологічний чинник (продовження роду) і його первинне значення на початках соціальної еволюції; економічний чинник (продукція життєвих засобів), який набуває більшої ваги вже на пізніших етапах людського розвитку. Марксизм в основу соціальних змін, як зазначає Грушевський, закладає виключно економічний процес, власне форми продукції, що змінюються з розвитком матеріальних продуктивних сил, а це підлягає певним законам, певній послідовності (механічній та автоматичній). Психологічний фактор формують соціальні інстинкти, релігія, звичай, мораль, мистецтво, що тісно пов’язані з “колективною психологією людської громади”. Значною мірою розуміння природи психологічного фактору у Грушевського є зверненням до творчості творця експериментальної психології В.Вундта та його десяти томної праці “Психологія народів”, в якій зроблено огляд історії людства, що проходить послідовно три стадії: примітивна спільнота, племінне життя, державна (політична) організація. Працю Вундта він характеризує як “третю велику систему динамічної соціології, після Контової та Спенсерової” [17, с. 28].

Доповненням до розгляду чинників, що впливають на суспільний поступ, у Грушевського є звернення до ідей дарвінізму (соціал-дарвінізму) (Г. Спенсер, Ч. Дарвін) як одвічної боротьби за існування не лише у тваринному світі. На його думку, дарвінізм і марксизм у соціологічному розумінні соціального процесу “переплелися” [17, с. 25], адже боротьба за існування – це те саме, що у марксизмі, класова боротьба. Тут відчувається значний вплив натуралізму Спенсера, а також Грушевський у подальшому акцентує на

ідеї в межах теорії полігенізму, обговорюваної зокрема у працях австрійського соціолога Л. Гумпловича. З іншого боку, в соціологічному аналізі генези соціального розвитку в Грушевського присутні викладки стосовно значення расового (антропологічного) чинника (О. Аммон, А. Гобіно, Г. Чемберлен та ін.), що було відповіддю на ним же поставлене запитання про пошуки першоджерел (одного чи кількох) в соціальному розвитку людей. Важливим аспектом теоретизувань Грушевського у цьому контексті є роздуми над паралельним розвитком і як висновок: "...людське жите на різних кінцях землі вдаряє подібностями в формах і розвитку як матеріальної, так і духовної культури" [17, с. 33]. Тобто, повторні та незалежні форми соціальних відносин можливі, як от тотемізм, конкуренція батьківства і материнства, родова організація, одруження і т. ін., й є свідченням того, що соціальне життя людства розвивалося в формах, "які мали між собою багатого подібного" [17, с. 35]. Цей розвиток Грушевським ставиться у залежність від закономірностей, або закону розвитку. Як він зазначає, соціальний закон – це акт свідомої волі скерований до конкретної мети, тоді як природничий закон, ґрунтується на причинності (детермінізмі), механічній повторюваності та відтворюваності. Природничий закон ігнорує і першопричину і мету явищ, займаючись поясненням причинного зв'язку, що зводить взаємовідносини сил та явищ до більш або менш простих формул, відповідно до більшої або меншої складності цих явищ [17, с. 36]. Для розуміння соціальних процесів у Грушевського важливим є уточнення поняття "закономірності" в силу того, що сили і фактори, які тут є задіяними, є складнішими, не підлягають механічному спрощенню. Адже "всю складність і змінливість соціального процесу дуже тяжко підвести під які небудь прості і елементарні закони, хоч би емпіричного характера" [17, с. 43]. Грушевський розуміє обмеженість закону трьох стадій Конта механістичністю, автоматичністю та незалежністю від людської волі та тих завдань, які вона собі ставить [17, с. 36]. Значною мірою це відноситься до поглядів Г. Спенсера щодо закону еволюції ("закону світового життя") як розуміння громадянства [17, с. 20-22], який однаково задіяний як в біологічній природі, так і в духовній сфері. Розглядаючи спенсерівський еволюційний розвиток "від агрегата до системи" [17, с. 20], що долучає процеси диференціації та інтеграції (шлях від однорідності до різномірності), Грушевський наголошує на значенні не біологічних, а саме соціальних чинників, розуміння яких в соціології середини і кінця XIX століття доповнювалося матеріальною (економічною) та психологічною (ідейною) складовими.

У розумінні соціальних закономірностей розвитку Грушевський намагається віднайти те специфічне, що б заклало основи сучасного соціологічного підходу. Зокрема, він розглядає погляди О. Конта, в розумінні якого науковий світогляд – це набуття позитивного досвіду, коли соціальні явища "пізнаються нами не в абсолютній своїй істоті, а в їх відносинах між собою і відносинах до обсерватора чи дослідника" [17, с. 15]. Новітній позитивізм у розумінні Грушевського – це урахування усього комплексу чинників, задіяних у реальні обставини життя. До певної міри це абстракція і надскладне завдання для науки, адже, як пише Грушевський, "...завжди буде зіставати ся сумнів: чи всі дані, які беруть участь в данім соціальному моменті, дійсно взяті на рахунок? чи якийсь фактор, зіставши ся поза рахунком, не змінить своїм впливом результату найбільш несподіваним способом?" [17, с. 39]. У даному розрізі поставленої пробле-

ми Грушевський прагне обґрунтувати значення соціології для подальших (глибших, всебічних, конкретних) досліджень проявів суспільності.

Методологічним завданням, яке ставить Грушевський, є місце й функціональне призначення соціології (загальної соціології) в системі наукового знання. Він включається в дискусію з цього приводу, відкидаючи саму думку про заперечення соціології як науки. З цього приводу наводить думку німецького психолога В. Дільтея, який говорить про неможливість повторюваності в історичному процесі “комбінації мотивів”, що унеможливило їх експериментальну перевірку усіляких узагальнень чи законів. Відтак, призначення соціології, як історії в описовості, а не в синтезуючій діяльності. Як продовження полеміки, наводить думки В. Вундта, який бачить основне призначення соціології у дослідженні форм спільності та в аналізі соціальних відносин (“внутрішнього відношення і взаємної залежності соціальних витворів”). “Перше завдання містить проблему суспільності з її формальної сторони, друге – з боку її змісту” [17, с. 41]. На думку Вундта, кожна суспільна форма з усіма внутрішніми відносинами підпадає під вплив історичних змін, а відтак соціологічні завдання стають історичними і у цьому розумінні соціологія стає частиною історії, частиною історичного спостереження [17, с. 41]. Проте, як зазначає Грушевський, тут необхідно враховувати “складність соціального процесу, який на кожному кроці нарушує процеси кристалізації цих форм..” [17, с. 42], що породжує різні тенденції людського життя. На його переконання, усю складність і мінливість соціального процесу важко підвести під які-небудь прості та елементарні закони. Соціологія “працює” на вищому рівні узагальнення, виходить за межі чисто описових завдань і в цьому розумінні, на думку Грушевського, соціологія є “дійсною наукою про певні загальні й постійні тенденції і форми соціального розвитку” [17, с. 43]. Основним завданням соціології вбачає у тому, щоб відкинути усе випадкове та відбір основного, що характеризуватиме ритм соціального життя на основі повторюваності та устремління до постійності. Значною мірою завдання соціології Грушевський розуміє надто широко й однаковою мірою відносить їх як до історії, так і до інших соціальних наук.

Таким чином, соціологічний підхід М. Грушевського до розгляду закономірностей суспільного поступу є свідченням інтелектуальної його еволюції у напрямку розуміння значення міждисциплінарності, що передбачає відступ від суто природничого, автоматичного, спрощеного розуміння історичного процесу. Відхід від описовості до синтезу нового знання є розуміння ним тих викликів, які стоять перед сучасною йому соціологією, яка повинна спиратися на загальні тенденції суспільного розвитку з урахуванням специфіки соціальної реальності. Обізнаність та ерудованість Грушевського у царині соціології є не випадковістю, не збігом подій, а наполегливою працею над собою, вмінням вибудувати систему потрібних соціальних та наукових зв'язків, що в кінцевому випадку вилилося в процесах соціологічної інституалізації та відкрило шлях до подальшого розвитку української соціологічної думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шостак І. В. Внесок Михайла Грушевського у становлення української соціологічної науки. *Наукові записки. Історичні науки*. – Вип. 8. – Острог, 2007. – С. 200–220. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=382>.
2. Витанович І. Уваги до методології і історіографії М. Грушевського. *Український історик*. – 1966. – Т. 3. – № 1–2. – С. 15–32. <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2644/file.pdf>
3. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. – С. XLI–LXXIII. *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.* – К.: Наук. думка, 1991 (Пам'ятки історичної думки України). – Т. 1. – 1994. – 736 с.
4. Потульницький В. Наукова діяльність Михайла Грушевського в еміграції (1919–1924). *Український історичний журнал*. -
5. Ульяновський В.І. Проекти українського соціологічного інституту М. С. Грушевського. *Філософська і соціологічна думка*. – 1992. – № 2 (№371). – С. 48–58.
6. Черниш Н. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
7. Масненко В. В. Історичні концепції М.С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – Київ, Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – 284 с.
8. Майстренко І. Становлення і розвиток генетичної соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2002. – № 2. – С. 135–146.
9. Богдашина О. М. Методика історичних досліджень М. С. Грушевського. *Вісник Харківської державної академії культури*. – 2012. – Вип. 37. – С. 29–39.
10. Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчості. *Український історик*. – 1974. – № 1–3. – С. 104–135.
11. Новое и старое в теоретической социологии / Под ред. Ю.Н. Давыдова. -
12. Кондратюк К. Діяльність М. Грушевського у Львівському університеті / К. Кондратюк // *Михайло Грушевський і Західна Україна*. – 250 с. – Кн. 3. – С. 209–233.
13. Еволюція теоретико-методологічних концепцій Михайла Грушевського в інтерпретаціях сучасної історіографії. <https://naub.oa.edu.ua/2013/evolyutsiya-teoretyko-metodolohichnyh-kontseptsij-myhajla-hrushevskoho-v-interpretatsiyah-suchasnoji-istoriohrafiji>.
14. Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/.../Metodolohichni_pohliady_Mykhaila_Hrus.1-16.
15. Ващенко В. В. Неврастенія: непрочитані історії (деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського). – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2002. – 408 с.
16. Пиріг Р. Я. Проблеми підготовки наукової біографії Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*. –
17. Грушевський М. Початки громадянства: (генетична соціологія). Institut Sociologique Ukrainien. – [Відень]: [Укр. Соціол. Ін-т], 1921. – 328 с.

REFERENCES

1. *Shchostak I. V.* (2007) Contribution of M. Hrushevsky to the Formation of Ukrainian Sociological Science. *Scientific Notes. Historical sciences*. – Ostrog, Vol. 8. – P. 200–220. Accessed January 17, 2019. <http://naub.org.ua/?p=382> [in Ukrainian].

2. *Vytanovych I.* (1996) Attention to the methodology and historiography of M. Hrushevsky. Ukrainian historian. – Vol. 3. – № 1–2. – P. 15–32. Accessed January 17, 2019. <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2644/file.pdf> [in Ukrainian].
3. *Pricak O.* (1994) History of Ukraine-Russia: in 11 vols, 12 books. Editorial: P.S. Sohan (head) and others. – K.: Science. opinion, 1991. (Historical monuments of Ukrainian thought) [in Ukrainian].
4. *Potulnyckyj V.* (1992) Scientific activity of M. Hrushevsky in emigration (1919–1924). Ukrainian Historical Journal. – 1992. – № 2, (No. 371). – P. 48–58. [in Ukrainian].
5. *Ulyanovskyy V.I.* (1992) Projects of the Ukrainian Sociological Institute M.S. Hrushevsky. Philosophical and sociological thought. – 1992. – № 7. – P. 109–123 [in Ukrainian].
6. *Chernysh N.* (2009) Sociology: Tutorial on rating-modular education system. – 5th edition. – K.: Knowledge, 2009. – 468 p. [in Ukrainian].
7. *Masnenko V.V.* (2000) Historical Concepts of M.S.Hrushevsky and V.K. Lipinsky Methodological and socio-political dimensions of the Ukrainian historical thought of the 1920s. -
8. *Maystrenko I.* (2002) Formation and development of genetic sociology. Sociology: theory, methods, marketing. – 2002. – №. 2. – P. 135–146 [in Ukrainian].
9. *Bohdashyna O. M.* (2012) Methodology of Historical Studies of M.S. Hrushevsky. Bulletin of Kharkiv State Academy of Culture. – 2012. – Exp. 37. – P. 29–39. Accessed January 17, 2019. http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2012_37_2 [in Ukrainian].
10. *Vynar L.* (1974) Autobiography of Mikhail Hrushevsky from 1906 and 1926 as a source for the study of his life and work. Ukrainian historian. – 1974. – № 1–11. New and old in theoretical sociology / Ed. Yu.N. Davydova - Moscow: Publishing House of the Institute of Sociology, Russian Academy of Sciences (2003). – 250 p. – Vol. 3. – P. 209–233 [in Russian]
12. *Kondratyuk K.* (1995) Activities of M. Hrushevsky at Lviv University in Mykhaylo Hrushevsky and Western Ukraine. Lviv, 1995. – P. 68; Mikhail Hrushevsky and Lviv University. Accessed January 17, 2019. <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2...> P. 178–186. [in Ukrainian].
13. Evolution of theoretical and methodological concepts of Mykhailo Hrushevsky in the interpretations of modern historiography. Accessed January 17, 2019. <https://naub.oa.edu.ua/2013/evolyutsiya-teoretyko-metodolohichnyh-kontseptsij-myhajla-hrushevskoho-v-interpretatsiyah-suchasnoji-istoriohrafiji> [in Ukrainian].
14. *Zashkilnyak L.* (2019) Methodological views of Mikhail Hrushevsky. Accessed January 17, 2019. http://chtyvo.org.ua/.../Metodolohichni_pohliady_Mykhaila_Hrus. 1–16. [in Ukrainian].
15. *Vashchenko V. V.* (2002) Neurasthenia: unread histories (deconstruction of one inscription – reading session of M. Grushevsky’s automonography). – D. : View of the Dnieper River. nats Un-th, 2002. – 408 p. [in Ukrainian].
16. *Pyrih R. Y.* (2005) Problems of preparing the scientific biography of Mikhail Hrushevsky. Ukrainian Historical Journal. – 2005 – №. 4 (463). – P. 178–189 [in Ukrainian].
17. *Hrushevskyy M.* (1921) Beginnings of citizenship: (genesic sociology) / Mih. Hrushevsky; Institut Sociologique Ukrainien. – [Vienna]: [Ukr. Sociologist In-t]. – 328 p. [in Ukrainian].

SOCIOLOGICAL HERITAGE OF MIKHAIL HRUSHEVSKYI: IN SEARCHING OF SOURCES AND LEAKS OF SOCIAL DEVELOPMENT

Pachkovskyy Y.

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str. 1, 79000, Lviv
pachk@ukr.net*

Lapan T.

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str. 1, 79000, Lviv
tetianalap@yahoo.com*

The article deals with the figure of M. Hrushevskyy, who contributed to the development of sociological theory. The factors influencing his formation not only as a well-known historian but also as a sociologist, who actively participated in the processes of institutionalization of the Ukrainian sociological thought, have been determined. Particular attention is paid to M. Hrushevskyy's teaching period at the Russian Higher School of Social Sciences in Paris. It is during this period of time that M. Hrushevskyy is going through the peak period of familiarizing himself with the new science of sociology, which in the future had a great influence on the writing of his work "Beginnings of Citizenship (Genetic Sociology)". The article examines the primary sociological analysis of this work in terms of M. Hrushevskyy's views on genetic sociology, its place and tasks in the study of human society, as well as conditions that determine the rhythm and patterns of social life.

M. Hrushevskyy, sociology, genetic sociology, Russian Higher School of Social Sciences in Paris.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2018

Прийнята до друку 21.08.2018